PREMISE ALE ASIGURĂRII DIDACTICE ÎN MOLDOVA: SECOLELE XV-XVIII

PREMISES OF DIDACTIC INSURANCE IN MOLDOVA: 15th-18th CENTURIES

CZU: 37.02:37.01(478)(091) **https://doi.org/10.59295/spd2025s.79**

Veronica CLICHICI
ORCID: 0000-0002-5047-7080
E-mail: veronica.clichici@usm.md
Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova

Summary. *In this article, the premises of didactic provision in Moldova (15th-18th centuries) are elucidated. In order to study the evolution of didactic provision in the Romanian space of Moldova from the perspective of the pedagogical thinking of great scholars. The present study analyzed the transition from the empirical/pre-scientific and philosophical stages to the stage of scientific reflection of the educational phenomenon through the writings of Moldovan scholars, being influenced by the work Didactica Magna of the great European pedagogue J.A. Comenius. The premises of pedagogical thinking constituted the foundations of the development of the art and science of learning as well as the perspective of the competence of learning to learn.*

Keywords**:** *didactics, assurance, pedagogical thinking, historical premises.*

INTRODUCERE

Aspirația spre asigurarea didactică în Moldova debutează, într-un fel în secolele XV-XVIII, prin gândirea operelor marilor cărturari moldoveni, dar și nevoia unor pedagogi de a scrie primele didactici în formă de manuscrise, oferite instituțiilor de învățământ. În această perioadă în viața culturală românească se afirmă cronicarii *Grigore Ureche*, *Miron Costin Ion Neculce*, cărturarii *Udrișteș Năsturel*, mitropoliții *Petru Movilă*, *Varlaam* și *Dosoftei*, traducătorul *Nicolae Milescu*, stolnicul *Constantin Cantacuzino* iar către sfârșitul secolului, influența personalitate a savantului de talie europeană – *Dimitrie Cantemir* [4, p.106].

În esență termenul de *didactica* provine de la etimologia cuvintelor grecești „didactike" – știință a învățării, „didaske" – a învăța, ce are ca obiect de studiu procesul de învățământ. Astfel, didactica are două nivele de generalitate: *didactica generală* și *didacticile speciale*/metodici de specialitate.

În istoria pedagogiei universale, întemeietorul didacticii este considerat pedagogul ceh ***Jan Amos Comenius*** (1590-1670) prin celebra operă *Didactica Magna* publicată în limba latină în anul 1657, cu subtitlul *Omnes, omnia docendi artificium,* adică *Marea didactică. Arta de a-i învăța pe toți, totul.* Această lucrare marchează în mod simbolic începutul pedagogiei moderne și constituirea didacticii ca știință pedagogică [6, p. 22].

În acest sens, ***scopul*** cercetării vizează studierea evoluției asigurării didactice în Moldova secolele XV-XVIII din perspectiva gândirii pedagogice ale marilor cărturari.

Obiectivele cercetării:

- analiza gândirii pedagogice în operelor marilor cărturari moldoveni;
- identificarea tendințelor de asigurare didactică în dezvoltarea învățământului din Moldova.

MATERIAL ȘI METODĂ

În cadrul studiului științific au fost utilizate metode de cercetare: studierea documentelor din arhivă, analiza istorică a gândirii pedagogice.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Valorificarea gândirii pedagogice în operele marilor cărturari moldoveni

Un aport relevant în afirmarea învățământului și culturii în limba maternă l-au adus marii cronicari și reprezentanți umaniști de seamă ai culturii românești *G. Ureche, M. Costin, I. Neculce, N. Milescu, D. Cantemir.* Nobilii cărturari moldoveni au creat și operă de educație, unii dintre ei au exprimat și idei pedagogice. Astfel, cronicarii au urmărit un mod conștient un scop educativ: faptele bune ca și cele rele ale înaintașilor să fie de învățătură fiilor și nepoților lor [3].

Inițiatorul istoriografiei în limba română, ***Grigore Ureche*** (1592-1647) este întemeietorul poeziei laice moldovenești, care a scris *Letopisețul Țării Moldovei (1359-1593).* G. Ureche este primul care a afirmat în scris ideea originii romane a românilor, precum și unitatea lor din cele trei țări: Moldova, Muntenia și Transilvania. Cronica lui G. Ureche ajunsă până la noi ne îndeamnă să medităm asupra originii latine a poporului român de pretutindeni și asupra unității limbii poporului român.

Cărturar de seamă, precum ***Miron Costin*** (1633-1691) povestitor și portretist, autor al unor lucrări în proză și în versuri. Opera sa constituită din 56 de manuscrise, printre care *Letopisețul Țării Moldovei (1595-1661)* și lucrarea *De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor*, a generat educația patriotică și cultivarea sentimentului mândriei naționale.

Cronicarul și omul de stat, ***Ion Neculce*** (1672-1745), este autorul *Letopisețul Țării Moldovei*, lucrare apreciată drept perlă a literaturii vechi moldovenești. Cele 42 de legende istorice din *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Voievod până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743)*, grupate sub titlul *O seamă de cuvinte*, au menirea de a-l educa pe cititor.

Una dintre cele mai remarcabile figuri umaniste române ale secolului XVII, reprezentând un amestec bizar între cultura orientală și ideile Renașterii, este a învățatului aventurier ***Nicolae Milescu-Spătaru***. A fost un autor de literatură de călătorie și istorie, cărturar, traducător, călător, geograf și diplomat moldovean, activ atât în Moldova, cât și în Țaratul Rusiei. Eruditul cărturar N. Milescu vorbea limba română, limba latină, limba

greacă, limba slavonă și limba rusă. Totodată, cunoștea limbile turcă, franceză, italiană. În cariera sa, între anii 1661 și 1668 efectuează prima traducere integrală în limba română a *Vechiului Testament*, având ca sursă principală textul grecesc din *Septuaginta*, apărută la Frankfurt în 1597. N. Milescu este cunoscut pentru celebrul său periplu prin Orient (1675-1678), care i-au adus renume european.

Prin activitatea sa cărturărească N. Milescu, a adus un mare aport la dezvoltarea gândirii social-politice, filosofice, geografice, a științelor naturale din Moldova și Rusia. Opera lui a căpătat o largă răspândire în manuscrise în secolele XVII – XIX în Rusia, Țările Românești, Orientul Apropiat și chiar în Europa Occidentală. Tezaurul său literar-didactic a fost publicat și republicat postum. O deosebită valoare culturală și științifică au lucrările *Jurnal de călătorie în China*, *Descrierea Chinei*, *Aritmologhia* [Aritmologhion], *Etica* și *originalele lor latine*, *Enchiridion sive Stella orientalis Occidentali splendens* (în traducere *Manual sau steaua răsăritului luminând apusul*), *Dicționar slavo-grec-latin*, *Cronica pre scurt a Moldovenilor* etc.

Prin urmare, de la sfârșitul secolului XX lucrările lui N. Milescu au început să fie valorificate și tipărite la început în Rusia, apoi și în alte țări, cum ar fi cele dedicate Siberiei și Chinei. Ele au văzut lumina tiparului și în Republica Moldova. Însă multe din lucrările sale mai continuă să zacă în manuscris în multe biblioteci și arhive europene.

Cărturar de renume european și domn al Moldovei, ***Dimitrie Cantemir***, pentru scurtă vreme, s-a preocupat în operele sale de o serie de probleme de educație. Pe drept cuvânt el poate fi considerat printre primii *gânditori români în domeniul pedagogiei*. Printre ocupațiile diverse ale marelui cărturar al umanismului românesc s-au evidențiat cele de enciclopedist, etnograf, geograf, filosof, istoric, lingvist, muzicolog și compozitor. Format în secolul dominant pe plan pedagogic de personalitatea lui ***J.A. Comenius***, în operele sale se găsesc uneori idei asemănătoare cu ale acestuia [5].

Marele cărturar domnitor D. Cantemir consideră că *scopul educației este acela de a face din om un înțelept* care respectă anumite principii morale și dă dovadă de virtuți corespunzătoare acestora.

În opera lui D. Cantemir, influențată de umanismul Renașterii, s-au oglindit cele mai importante probleme ridicate de dezvoltarea social-istorică a Moldovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, subliniem unele dintre ele, care sunt relevante în dezvoltarea gândirii pedagogice în limba română. Una dintre aceste creații este *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* (1698) – operă realizată în tinerețe, fiind scrisă în limbile română și greacă la Iași, în scopuri educativ-morale. În această operă D. Cantemir se oprește asupra unor aspecte ale idealului, conținutului și mijloacelor educației, problem didactice pe care le abordează în spiritul epocii sale, amintindu-ne de ideile lui J.A. Comenius și chiar de cele ale lui J. Locke. Referindu-se la ceea ce numește „mijloacele și tocmelele" de educare a virtuții, D. Cantemir se oprește asupra acelora pe care le relevaseră și marii săi predecesori – J.A. Comenius și J. Locke, și anume – *exemplul (de la alții pildă să iei)*, *exercițiul*, *lectura (în primul rând lectura Bibliei)*, *dojana*, *rugăciunea.* Tot în lucrarea *Divanul* Cantemir

realizează o periodizare a vieții omenești care precede pe aceea a lui J.-J. Rousseau. El împarte viața umană în șapte etape: *pruncia, copilăria, tinerețea, voinicia, bărbăția, căruntețea* și *bătrânețea*. De reținut, caracterizarea făcută de el tinereții/adolescenței este „cam rătăcită sau încă bine neadșezată iaste". Ne apare, așadar, evidentă apropierea ideilor prințului polihistor român de acelea ale marilor teoreticieni ai educației din secolul al XVII-lea – J.A. Comenius, F. Fénelon, J. Locke [2].

Alte lucrări cantemirești având unele elemente de didactică sunt *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago* (*Icoana de nezugrăvit a științei sacrosante*, 1700), lucrare filosofică în care încearcă să integreze fizica într-un sistem teist, în linia lui Francis Bacon, un fel de împăcare între știință și religie, între determinismul științific și metafizica medieval; *Istoria Ieroglifică* scrisă la Constantinopol în română (1703 - 1705), este considerată prima încercare de roman politico-social, alegoric și autobiografic. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, scris mai întâi în latină, dar tradus apoi de autor în română (1719-1722), cuprinde istoria românilor de la Traian până în pragul celei de a doua „descălecări" sau întemeierea principatelor (de la anul 107 până la anul 1274); *Descriptio Moldaviae* (*Descrierea Moldovei*), scrisă în latină (1714-1716) la cererea Academiei din Berlin. *Descrierea Moldovei* reprezintă prima prezentare *interdisciplinară* (geografie, demografie, etnografie, cartografie, psihologie colectivă) a Moldovei și locuitorilor ei.

Evoluția asigurării resurselor didactice în Moldova - secolele XV-XVIII

În secolele XV-XVII în școlile slavo-române erau utilizate manuale specifice, precum [1]:

1) *Gramatica pentru limba slavonă* (prima ediție, anul 1619 și a II-a ediție, anul 1648) – autor Elentie Smotrițki, fost profesor la școala din Kiev.
2) *Gramatica limbii române aplicată*, începând din anul 1667 – autor dascălul Stoicu din Târgoviște.
3) *Abecedarul grecesc*, tipărit la Iași în anul 1651.
4) *Codul de legi* sau *Pravila* lui Vasile Lupu.

În secolele XVII-XVIII educația și instrucția copiilor și adulților s-a intensificat în mod continu, odată cu amplificarea activităților productive, cu creșterea numerică a școlilor în mediul urban și rural, cu impunerea limbii române în instituțiile de stat și în Biserică. La jumătatea secolului XVIII apar instituții de învățământ de rang înalt, școli laice cu caracter aplicativ, în care educația era prestată de corpul didactic ca o deschidere rațională impusă de epoca Luminilor. În aceste secole de istorie, educația și instrucția adulților prin lectura nemijlocită a textelor a crescut considerabil. Acest aspect se justifică prin circulația intensă și volumul uriaș de cărți în manuscrise. Atestate sunt în bibliotecile din România, păstrate din secolul XVIII peste 6.000 de manuscrise, dintre care aproximativ 4.000 în limba română. Cartea tipărită beneficia de o arie mai largă de răspândire, iar însemnările pe diferite cărți dovedesc încă o probă în legătură cu sporirea numărului de cititori adulți și preocuparea acestora de a-și achiziționa cărți. De exemplu,

într-o însemnare din anul 1691, pe un exemplar din *Cartea de învățătură*, tipărită la Iași în anul 1643, se precizează că au cumpărat câțiva săteni din Ocolișul Mare această Sfântă Evanghelie. Iar pe *„Evanghelia"* tipărită în anul 1662 se poate identifica o însemnare, probabil de la începutul secolului XVIII, descriindu-se numele cumpărătorului – Tudor I. Lazăr ciumar la această biserică. Sau lucrarea lui Dimitri Cantemir *Discursul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*, apărută la Iași în 1698, conține o însemnare din anul 1750, în care se precizează: „Această sfântă și dumnezeiască carte iaste procitită dă tablă dă dumnealui Matei Cantacuzino, vel serdar" [*apud* 7, p.45-46].

În Moldova lui Grigore al II-lea Ghica, odată cu trecerea timpului sunt create școli de rang mai înalt, precum reorganizarea Academiei Domnești din Iași (instituție înființată inițial la 1717 sub patronajul lui Constantin Mavrocordat), similară Academiei Domnești din București (reorganizată în 1776 la decizia lui Alexandru Ipsilante, instituție înființată încă în anul 1694 de luminatul domn Constantin Brâncoveanu). Tot în același stat moldav, același domn fanariot dispunea înființarea numeroaselor școli elementare, dintre care 26 erau românești. În aceste instituții, conținutul învățării este mai bogat și mai diversificat.

Peste mai puțin de jumătate de secol, între anii 1753 și 1756, în timpul domniei lui Matei Ghica, la Școala Domnească grecească a început predarea filosofiei, ca și în instituțiile de învățământ superior apusene, numite *Facultas Artium*. Elevii școlii ieșene au devenit, astfel, studenți și, pe lângă limbi străine, religie, aritmetică, au fost inițiați în filosofie, logică, psihologie. În acest fel, Școala Domnească ajunge la etalon universitar, permițând apariția Universității Iașilor. Tot atunci a apărut și primul *Bucvar* (abecedar românesc). Prin urmare, din porunca mitropolitului Iacob al Moldovei apărea în 1755, la Iași, un bucvar, care se dovedește a fi primul *abecedar tipărit în limba română în spațiul moldovenesc*. Cartea începe cu „buchiile", după care sunt înșirate cele 10 porunci, apoi cele 7 taine etc. Prodoslovia se adresează părinților, ispravnicilor și preoților prin care este exprimată nevoia de învățătură pentru popor, pentru ca toți să se îngrijească de „creșterea pruncească", deoarece din creșterea lor „ca dintr-o rădăcină și bună și rea întru toată viața curge". Cartea subliniază nevoia educației încă de la vârsta fragedă [7, p.51-52].

O primă încercare de gramatică românească, rămasă în manuscris, a fost alcătuită de ieromonahul Macarie de la Iași, în anul 1770. Tot aici Teodor Scoleru a tipărit în anul 1789 *Lecțione, adică cuvântare scoasă de la întâia parte a gramaticii* pentru învățarea limbii române și ruse.

Obligativitatea învățământului pentru copiii țăranilor nu este indicată pe cât timp pare a fi, iar pentru copiii de mazili, de negutători și de alte bresle de cinste obligativitatea va fi de 9 ani, adică de la 3 la 12. Pentru feciorii de preoți obligativitatea va dura 17 ani, adică până la vârsta de 20 de ani.

În secolul al XVIII-lea, odată cu deschiderea școlilor cu studierea în limba maternă, s-a dus un lucru intens și în vederea asigurării școlilor cu manuale. În direcția aceasta au activat astfel de personalități notorii cum ar fi Iacob Putneanul, Vartolomei Măzăreanu, Mihail Strelbițki, Amfilohie Hotiniul.

Mitropolitul ***Iacob Putneanul*** (1719-1778) este considerat făclier al năzuințelor de unitate și de afirmare a culturii române. În anul 1747 I. Putneanul organizează școli românești, grecești, slavonești, supraveghind și școala de la Putna. A scris lucrarea pe teme pedagogice *Cerească floare.*

Vartolomei Măzăreanu (1720-1800) o personalitate cu o înaltă cultură, pedagog, poseda limba slavonă și limba rusă, organizator al învățământului în limba română. A fost îndrumător al școlilor domnești, episcopești și bisericești din Moldova. La 1755 elaborează prima *Bucoavnă românească*, scoasă sub patronajul mitropolitului I. Putneanul. A scris condici pentru mănăstiri și a tradus diferite cărți bisericești și laice.

Mihail Strelbițki (1730-1805) este tipograf și gravor, traducător și autor de diferite cărți. În 1785 la Iași M. Strelbițki înființează o tipografie proprie, unde tipărește prima carte în limba română cu caractere civile *Calendarul pe 112 ani scos multe feluri de cărți*, tradus în română de V. Măzăreanu. Tot în această tipografie în 1789 a fost tipărit primul dicționar ruso-moldovenesc, alcătuit de M. Strelbițki *În scurtă adunare numelor*. În 1792 își strămută tipografia la Dubăsari, unde reeditează mai multe „bucoavne" după Bucvarul lui V. Măzăreanu și un ghid de conversații *De ale casîi vorbe ruseşti şi moldoveneşti cu priincioasă complementuri.*

În 1770 arhimandritul ***Macarie*** elaborează la Iași manualul *Gramatica românească.*

Teodor Școleru este inițiator al metodicii de predare comparată a limbilor. La tipografia lui M. Strelbițki, T. Școleru editează manualul bilingv *Lecțioane, adecă cuvântare scoasă de la întâie parte a gramaticii.*

Iluministul ***Amfilohie Hotiniul*** (1730-1800) este promotor al culturii naționale, om de o cultură înaltă, versat în domeniul teologiei, filosofiei, matematicii, fizicii, geografiei, istoriei și didacticii. Episcop al Hotinului și epitrop al școlii din localitate, a contribuit mult la introducerea învățământului național laic și la elaborarea unor manuale școlare în limba română, astfel: *Gramatica teologhicească, scoasă în limba moldovenească* (1795); *Deobște gheografie pe limba moldovenească scoasă de pe gheografia lui Bufier, după orânduiala care acum mai pe urmă s-au așezat în academie de la Parizi* (1795); *Elementi arithmetice arătate firești*; *Gramatica de la învățătura fizicii, scoasă de pe limba italiană, pre care limba moldovenească întru care se cuprinde tot ceea ce omul voeşce a şci şi a învăța, în ceruri şi pre pământ, din lucrurile cele mai cunoscute şi mai trebuincioase* (1796, aprilie 10) – manuscris necunoscut până acum.

Prin urmare, transformările lente în Moldova și Țara Românească, dar continue, în interior, ca și extinderea relațiilor cu celelalte țări ale Europei au provocat spargerea limitelor înguste ale culturii slavono-bizantine și asimilarea valorilor culturale ale umanismului prin evoluția bazei materialelor didactice [4, p.106].

CONCLUZII

Studiul cercetării noastre privind evoluția asigurării didactice în Moldova secolele XV-XVIII din perspectiva gândirii pedagogice ale marilor cărturari s-a conturat cele mai relevante *idei*:

- despre educația copilului încă nesistematice, insuficient fundamentate pedagogic, dar reprezentau înțelepciunea educațională prin *legende, povestioare, precepte, psalmi* etc.
- transpunerea în practică a elementelor de didactică sau metodici prin *scriere, copii/tiparuri*, *traducere* etc.
- dezvoltarea științei grației valorificării resurselor didactice prin *abecedare*, *manuale*, *dicționare, ghiduri de conversație, calendare, jurnale* etc.

Așadar, din studiul prezentat deducem că evoluția asigurării didactice în Moldova, în special secolele XV-XVII a reprezentat o tranziție de la etapele empirică/preștiințifică și filosofică la etapa reflectării științifice a fenomenului educațional, fiind influențați de lucrarea *Didactica Magna* a marelui pedagog european J.A. Comenius.

Aceste premise ale gândirii pedagogice au constituit fundamente ale dezvoltării artei și științei învățării precum și perspectiva competenței de *a învăța să înveți*.

REFERINȚE:

1. AXENTII, I.A. *Gândirea pedagogică în Basarabia (1918-1940)*: Studiu istorico-pedagogic. Chișinău: Civitas (Tipogr. „Bonus Offices"), 2006. 160 p.
2. BÂRSĂNESCU, Şt. Dimitrie Cantemir şi pedagogia. În: *Revista de pedagogie*, 1973, nr. 9.
3. CIBOTARU, T. *Istoria învăţământului şi a gândirii pedagogice în Moldova*. Chişinău, 1991.
4. CLICHICI, V. *Istoria pedagogiei. Sinteze ale evoluției științelor educației*: suport de curs. Chișinău: Editura USM, 2025. 265 p. ISBN 978-9975-62-838-9.
5. CUCOŞ, C. *Istoria pedagogiei. Idei și doctrine pedagogie fundamentale.* Ed. a II-a. Iași: Polirom, 2017. 352 p. ISBN 978-973-46-7111-3.
6. DAMIAN, M.-A. Introducere în pedagogie: considerații teoretice și metodologice. București: Ed. Universitară, 2020. 280 p. ISBN 978-606-28-1134-1.
7. VIȘAN, M., MARTIN, M. *Istoria pedagogiei. Educația între existența și esența umană*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2013. 187 p. ISBN 978-973-152-266-1.